

Interpretation and analysis of the use of the word “camphor” in Khaghani's works

Mohammad Amir Mashhadi¹✉ | Sakineh Abbasi² | Seyed Abrar Hosseini³

1. Corresponding Author, Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran. E-mail: mashhadi@lihu.usb.ac.ir
2. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran. E-mail: s.abbasi31@lihu.usb.ac.ir
3. PhD student, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran. E-mail: abrarhosseini74@gmail.com

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history

Received: 05 Jan 2025

Received in revised form:
12 Feb 2025

Accepted: 17 Feb 2025

Keywords:

Khaghani,
Khaghani's works,
Camphor,
Imagination.

Camphor is a fragrant substance with many medicinal properties. This material, has been used a lot in Iranian culture and has also entered the field of Persian literature. Poets and writers have used this word in creating themes and inventing various artistic images due to the numerous and special features of this material. In the works of Khaghani Shervani, the word camphor has a high frequency of repetition. This poet, who is a master of creating meaning, in addition to using this word in its apparent meaning, has also considered the word camphor in many cases, in a figurative and literary sense, and has created imaginative artistic images. In most of the cases of using the word camphor, Khaghani associated this word with the types of science of expression and embellished his words with these literary ornaments. The poetic images Has created by Khaghani with the word camphor are divided into two categories: natural elements and human belongings. In using the word camphor, he has considered metaphor and simile more than all branches of rhetoric. In this article, the researchers first extracted the verses and phrases from Khaghani's works in which the word camphor is used, and then by analyzing those verses and phrases, they explained the imagery of the word camphor and unraveled Khaghani's poetry. At the end, by presenting the table, the statistics of Khaghani's use of the word camphor are given according to the imagery.

Cite this article: Mashhadi, M. A., Abbasi, S., & Hosseini, S. A. (2025). Interpretation and analysis of the use of the word “camphor” in Khaghani's works. *Research of Literary Texts in Iraqi Career*, 6 (2), 101-126. <http://doi.org/10.22126/ltip.2025.11589.1330> (in Persian).

© The Author(s).

DOI: <https://doi.org/10.22126/ltip.2025.11589.1330>

Publisher: Razi University

Introduction

Skilled and artistic poets strive to engage the audience's mind and guide readers to uncover the deeper layers of meaning within their words. By crafting imaginative poetic images, they enhance the artistic value of their work and create a sense of literary pleasure for the audience. One way to create evocative artistic images in poetry is to use words with multiple meanings; the reader must look beyond the surface meanings of these words and explore their secondary meanings to understand the poet's intentions and the richness of the language. One of these visual poets is Khaghani Shervani. Khaghani is a highly skilled poet of the Persian language, whose poetry features a variety of imaginative and artistic images. He uses language to convey multiple meanings and, like a masterful painter, creates beautiful and vivid poetic imagery. In the word he employs as "camphor." Considering the properties of this medicinal and aromatic substance, Khaghani has used the word to create vivid imagery and, with the help of various rhetorical devices, has adorned his words with imaginative expression. Sometimes, it can be difficult for the audience to understand these artistic images, which are poetically concealed behind multiple layers and veils. Therefore, it is essential to interpret and analyze the use of the word in Khaghani's works, enabling readers of this great poet's poetry to derive greater literary enjoyment from poems that include this word. To date, no research has been conducted on the rhetorical interpretation of the use of the word in the works of any specific poet; this also applies to Khaghani's poetry. Therefore, this research is unique and necessitates an investigation and analysis of the rhetorical aspects of the word in the poetry of various poets.

Method

This research was conducted using a descriptive and analytical (library) method. After extracting verses and phrases containing the word camphor from Khaghani's works, the researchers analyzed these excerpts. Taking into account Khaghani's poetic style, they explained the imagery associated with the word camphor and explained the meanings of the verses and phrases. Additionally, they examined the artistic and poetic images the poet created through the use of by presenting statistics and tables, they identified the types of rhetoric Khaghani employed when using the word.

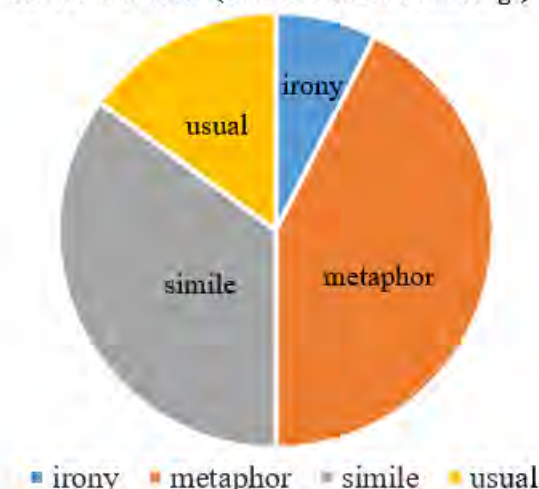
Results

With the help of rhetoric, Khaghani creates beautiful, colorful, and intricate artistic images using the word camphor. After examining Khaghani's works, it was found that this unique poet has used the word camphor 40 times. 6 of them, accounting for 15%, are used in their ordinary sense without a specific image, while in 34 cases (85%), the poet has envisioned the word camphor. This general statistic demonstrates the poet's particular focus on innovating imagery and inventing new themes. Khaghani has created 14 similes using the word camphor, which accounts for 35% of the total occurrences of this word. The volume of metaphors used by Khaghani involving the word camphor is greater than in his other literary works. He employed this word metaphorically 17 times, making the language more imaginative, which accounts for 42.5%. Khaghani used the word camphor as an irony in three instances.

Table of the use of camphor in the works of Khaghani Shervani (Source: Research findings)

total frequency	irony	metaphor	simile	usual	usage
40	3	17	14	6	frequency
100	7/5	42/5	35	15	Percent

frequency chart of rhetorical uses of camphor in Khaghani Shervani's works (Source: Research findings)

Conclusion

Khaghani is a distinguished poet in Persian literature, known for his unique style. He skillfully invents new meanings and themes. His language and style are complex and intricate, challenging the audience to engage deeply with his work. Utilizing various branches of rhetoric, Khaghani creates vivid imagery and renders his words highly imaginative. He uses words figuratively, making his language complex and challenging. One of the words of this kind is camphor. With the help of the word camphor, Khaghani has decorated his words with various imaginative forms. In 85% of the instances where he employs the word camphor in his words, he incorporates literary devices. He has used the word camphor 14 times in his literary use of simile. The similes Khaghani employs with camphor include: the simile of day to camphor, morning to camphor, solitude to camphor, camphor to testicles, sky to a camphor bottle, letter to camphor, poet to camphor tree, poetry to camphor, sun to a camphor tablet, and sky to camphor. Khaghani is a poet known for his use of metaphor. He paid particular attention to the metaphorical use of the word camphor than to other aspects of figurative language. In 17 instances, he employed the word camphor in his metaphors. White hair and beauty, snow, day, whiteness, and yellow ink are the metaphorical meanings of the word camphor in Khaghani's poetry. He also made use of the word camphor in three cases as an irony. Becoming blind is a phrase that is an irony to becoming blind, and the poet has used this irony in two cases. Making camphor, an irony to making cold and pleasant, is another ironic meaning that appears once in Khaghani's works. Among all the figurative forms, Khaghani pays more attention to metaphor; this poet adorns 42/5% of his words with the word camphor, which is a testament to Khaghani's mastery in metaphor and metaphorization.

شرویش گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتمال جامع علوم انسانی

تفسیر و تحلیل کاربرد واژه «کافور» در آثار خاقانی

محمدامیر مشهدی^۱ | سکینه عباسی^۲ | سیدابرار حسینی^۳

۱. نویسنده مسئول، استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران. رایانامه:

mashhadi@lihu.usb.ac.ir

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران. رایانامه:

s.abbasi31@lihu.usb.ac.ir

۳. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران. رایانامه:

abrarhosseini74@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۱۶

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۱/۲۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۲۹

واژه‌های کلیدی:

خاقانی،

آثار خاقانی،

کافور،

صُورخیال.

کافور ماده‌ای خوشبو با خواص دارویی بسیار است. این ماده، در فرهنگ ایران بسیار کاربرد داشته و در پهنه ادب فارسی نیز راه یافته است. شاعران و نویسندگان با توجه به ویژگی‌های بی‌شمار و خاص این ماده، از این واژه، در مضمون‌آفرینی و ابداع تصاویر هنری گوناگون بهره برده‌اند. در آثار خاقانی شروانی، واژه کافور دامنه تکرار بالایی دارد. خاقانی که استاد معناآفرین است، علاوه بر استفاده این واژه در معنای ظاهری، به صُورخیال نظر داشته و واژه کافور را در موارد زیادی، در معنای مجازی و ادبی گماشته و تصاویر هنری خیال‌انگیزی آفریده است. خاقانی در غالب موارد استفاده از واژه کافور، این واژه را با گونه‌های علم بیان همراه کرده و کلام خود را به این زیورهای ادبی آراسته است. تصویرهای شاعرانه‌ای که خاقانی با واژه کافور آفریده است، به دو دسته عناصر طبیعی و متعلقات انسانی تقسیم می‌شود. وی در کاربرد واژه کافور، بیش از همه شاخه‌های علم بیان، به استعاره و سپس تشبیه نظر داشته است. این مقاله به روش توصیفی و تحلیلی انجام شده است؛ پژوهندگان نخست ابیات و عباراتی از آثار خاقانی را که واژه کافور در آن‌ها به کار رفته است، استخراج کرده و سپس با تحلیل آن ابیات و عبارات، صُورخیال موجود در واژه کافور را تبیین نموده و به گره‌گشایی شعر خاقانی پرداخته‌اند. در پایان نیز با ارائه جدول، آمار استفاده خاقانی از واژه کافور با توجه به صُورخیال آورده شده است.

استناد: مشهدی، محمدامیر؛ عباسی، سکینه؛ حسینی، سیدابرار (۱۴۰۴). تفسیر و تحلیل کاربرد واژه «کافور» در آثار خاقانی. پژوهشنامه متون

ادبی دوره عراقی، ۶ (۲)، ۱۰۱-۱۲۶. <http://doi.org/10.22126/ltip.2025.11589.1330>

ناشر: دانشگاه رازی

© نویسنده‌گان

DOI: <http://doi.org/10.22126/ltip.2025.11589.1330>

۱. پیشگفتار

۱-۱. تعریف موضوع

شاعران به یاری شاخه‌های علم بیان، تصاویر هنرمندانه زیبایی می‌آفرینند. آن‌ها با به‌کاربردن واژه‌ها در معنای غیرحقیقی، مضامین نو و ابتکاری در حوزه شعر و ادب فارسی وارد می‌کنند. خاقانی یکی از شاعران سرآمد در زمینه تصویرآفرینی و استفاده از صورخیال در شعر است. وی با در نظر داشتن خصوصیات مواد، به یاری گونه‌های بیانی، واژگان را در معانی مجازی به کار می‌برد. یکی از واژه‌هایی که بار معنایی مختلف و متعددی در آثار خاقانی دارد، کافور است. کافور در آثار این شاعر که استاد معناآفرین و آفریدگار تصاویر نو و ابتکاری بوده، بیش از آن که در معنای ظاهری و رایج کلمه به کار رفته باشد، در معنای مجازی و همراه با صورخیال آمده است.

خاقانی با توجه به ویژگی‌های این ماده و با استفاده از مباحث علم بیان و به‌خصوص استعاره، کافور را در معانی ثانویه غیرحقیقی و خیال‌انگیز به کار برده و تصاویر هنری چندلایه‌ای ایجاد کرده است که گاهی دریافت آن معانی، دشوار می‌نماید. لذا برای دریافت همین معانی ثانویه و ادراک صورخیال و تصاویر هنری رنگارنگ و چندلایه موجود در شعر خاقانی، لازم است برای نمونه برخی از واژه‌ها هم‌چون واژه کافور مورد بررسی قرار گیرد. در این پژوهش، به تحلیل واژه کافور در آثار خاقانی پرداخته می‌شود تا برای فهم بهتر و بیش‌تر زبان و بیان خاقانی، راهگشا باشد.

۱-۲. ضرورت، اهمیت و هدف

استفاده از صورخیال در کلام و کاربرد واژگان در معنایی غیر از معنای ظاهری و حقیقی، از یک طرف باعث خیال‌انگیزی سخن می‌شود و از طرفی دیگر، کلام را به سمت دشواری می‌کشاند. شاعران با تصویرسازی‌های هنرمندانه، دقت خود در سخنوری را اظهار کرده و باعث ظریف شدن کلام می‌شوند. گاهی ممکن است درک این ظرافت کلام که در پشت چند لایه پرده شاعرانه پنهان شده است، برای مخاطب دشوار گردد؛ لذا ضرورت دارد برای تسهیل التذاذ ادبی خوانندگان، گره‌های ادبی برخاسته از تصاویر شاعرانه گشوده گردد تا دستیابی به مقصود شاعر محقق شود. افشای تصاویر شاعرانه‌ای که خاقانی با واژه کافور آفریده است، هم از جهت کثرت استعمال این واژه و آفرینش تصاویر هنرمندانه متعدد اهمیت دارد و هم از آن جهت که تاکنون به این موضوع ادبی پرداخته نشده است. هدف از انجام این پژوهش آن است که برای فهم بهتر کلام خاقانی، راهگشای خوانندگان شعر این شاعر توانا باشد و کسب لذت هنری مخاطبان را پس از خواندن شعر وی تسهیل نماید.

۳-۱. پرسش‌های پژوهش

پرسش‌هایی که نگارندگان این پژوهش، در پی یافتن پاسخ آن‌ها هستند:

- ۱- خاقانی در کلام خود، واژه کافور را بیش‌تر در آفرینش تصویر شاعرانه به کار برده است یا به کاربرد عادی و بدون تصویر بیش‌تر گرایش داشته است؟
- ۲- خاقانی در استفاده از واژه کافور در کلام خود، بیش‌تر به کدام محورهای صورخیال توجه داشته است؟
- ۳- خاقانی از واژه کافور در کلام خود، برای تصویرسازی مربوط به کدام پدیده‌ها و عناصر بهره برده است؟

۴-۱. پیشینه پژوهش

در مورد کافور، تحقیقات اندکی صورت پذیرفته است؛ حقیقی (۱۳۹۱) در «کافور فنصور یا کافور مشور؛ پیشنهادی در تصحیح واژه‌ای در شاهنامه» به بررسی و تصحیح واژه‌ای در شاهنامه پرداخته است؛ به غیر از این پژوهش، تحقیق مستقلی که به کافور در شعر پردازد، انجام نشده است. البته مقالاتی درباره کافور در علم پزشکی ترتیب داده شده است که مربوط به حوزه ادبیات نمی‌شود.

۵-۱. روش پژوهش و چارچوب نظری

این پژوهش به روش توصیفی و تحلیلی (کتاب‌خانه‌ای) انجام شده است؛ پژوهندگان پس از استخراج ابیات و عبارات مشتمل بر واژه کافور از آثار خاقانی، به تحلیل آن ابیات و عبارات پرداخته و با در نظر داشتن سبک شعری خاقانی، صورخیالی موجود در واژه کافور را تبیین کرده و معانی ابیات و عبارات و تصاویر هنری و شاعرانه‌ای را که شاعر به یاری واژه کافور آفریده است، تشریح کرده‌اند. سپس با ارائه آمار و جدول، مشخص نموده‌اند که شاعر در استفاده از واژه کافور، به کدام گونه‌های علم بیان نظر داشته است.

۲. پردازش تحلیلی موضوع

۱-۲. خاقانی

خاقانی از شاعران قرن ششم هجری است. «وی در شروان به دنیا آمده و در همان شهر زیسته و به دربار شروانشاهان منوچهر بن فریدون و پسرش اخستان بن منوچهر منسوب بوده است.» (دستی، ۱۳۵۷: ۱۳-۱۲) خاقانی کوشید تا دانش‌های گوناگون بیاموزد و از آن علوم در شعر خود بهره گیرد. علومى چون: لغت، ادب، کلام، نجوم، حکمت، طب و تفسیر، خاطر او را جلب کرد و انعکاس این علوم در شعر او، به سخنش رنگ خاصی بخشید. این موضوع، خاقانی را از ردیف شاعران معمولی، برتر کشید. «زرین کوب، ۱۳۸۶: ۱۸۹-۱۹۰»

خاقانی چنان سخنوری هنرور، از تمامی ترفندها و شگردهای شاعرانه برای آراستن سروده‌هایش بهره

می‌برده است. او برای آفرینش پندارهای نغز و شگفت، هر چهار قلمرو علم بیان را می‌کاویده و به کار می‌گرفته است؛ لیکن از میان همه، بیش تر به استعاره گرایش داشته است؛ زیرا ساختار استعاره بیش از دیگر صنایع، با پندارهای نوآیین و بدیع او سازگار است.» (کزازی، ۱۳۶۸: ۲۲۵-۲۲۶) اساساً «محسوس‌ترین خصوصیت شعر خاقانی، پیچیدگی است» (دشتی، ۱۳۵۷: ۱۹) «شعر خاقانی پر از تصاویر، تعابیر و تصاویر مختلفی است که کمتر در شعر فارسی نمونه دارد و همین باعث دشواری و دیریابی شعر او شده است.» (ابراهیمی و همکاران، ۱۴۰۳: ۱) ازدحام معانی و مفاهیم از یک سو و بیان خیال‌انگیز این معانی از سوی دیگر، سبب شده است که شعر خاقانی پیچیده و دشوار گردد. این شاعر همواره کوشیده است که شعر خود را با چاشنی صورخیال، پویا و زنده نشان دهد.» (دشتی، ۱۳۵۷: ۲۰)

خاقانی شاعری لفظ‌آرا و تصویرگراست؛ او اساس زبان شعر خود را از طریق تصویرسازی، بر آفرینش ترکیب‌های استعاری و تشبیهی، کنایه‌ها و مجازهای بدیع قرار داده است. در حقیقت همین ترکیب‌های تصویری، وجه غالب شعر او را تشکیل می‌دهند.» (بهنام‌فر و طلایی، ۱۳۹۳: ۲۷) زبان خاقانی محکم و استوار است؛ او یکی از صورت‌گراترین شاعران زبان فارسی است؛ دقت در گزینش کلمات و ایجاد زیبایی‌های بلاغی از جمله ویژگی‌های سبکی این شاعر است. او در انتخاب واژگان برای تصویرسازی و دیگر صنایع ادبی، بسیار دقیق است و کمتر واژه‌ای در شعر او برای جبران کاستی‌هایی چون خلأ وزنی به کار رفته است.» (اسماعیلی و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۶)

خاقانی شاعری صاحب سبک و مکتب ویژه خود است؛ وی افکار نو را با کلام نو در هم می‌آمیزد و از این حیث، از سایر شاعران متمایز است. «خاقانی عادت ندارد اشیاء را به اسامی آن‌ها بخواند.» (دشتی، ۱۳۵۷: ۲۶) وی برای پدیده‌های هستی، نام‌ها و عناوین مختلف مطرح کرده و ذهن مخاطب را به تکاپو و فعالیت وامی‌دارد. او هم‌چنین به یاری صورخیال و به‌ویژه استعاره، نام‌های اشیاء را برای هم‌دیگر به کار برده و از این طریق، سخن خود را ناآشنا، پیچیده و دیریاب کرده است. یکی از این نام‌ها و واژه‌ها، کافور است.

۲-۲. کافور

کافور ماده‌ای خوشبوست و خواص دارویی دارد. این ماده گیاهی به صورت جامد، بلوری، بی‌رنگ یا به رنگ سفید، با بویی خوش و نافذ و آتش‌گیر و نسبتاً سمی است (فرهنگ سخن). کافور «صمغ درخت است خوشبوی، که در کوه‌های دریای هند و چین می‌باشد و گویند در سرندیب می‌روید و بس.» (منتهی‌الارب) این درخت همیشه سبز و بی‌شکوفه و بسیار بلند است.» (دهخدا) کافور درختی است بزرگ دارای تنه صاف و قائم و تاج بزرگ. از جوشاندن قطعات ریزشده ساقه، شاخه، ریشه و برگ درخت کافور، جسمی سفید،

شَفَاف، متبلور، دارای بوی تند، نافذ و طعم تیز و معطر به دست می‌آید که به کافور معروف است. معالجه التهاب، ورم آبسه، رماتیسم، وبا، تب‌های عفونی، زخم‌های ریه، سل، اسهال، تسکین درد گوش و بینی و دندان، قطع خونریزی بینی و التیام التهاب کبد و کلیه و سوزش مجاری ادرار از جمله خواص دارویی این ماده هستند. کافور برای تحریک قلب نیز مفید است. این ماده دفع‌کننده تشنگی است. حکمای طب سنتی معتقدند فرح‌آور است و تقویت‌کننده دماغ و قلب است. ابن سینا معتقد است اگر در حد اعتدال خورده شود، برای تقویت قلب و روح مفید است. (میرحیدر، ۱۳۹۸: ۵/۸۶-۹۰) «کافور سرد است و خشک... و چون بخورند، منی را بخوشاند و شهوت جماع ببرد.» (هروی، ۱۳۴۶: ۲۷۲-۲۷۳) کافور مرهمی بسیار قوی و مفید بوده است و در پزشکی قدیم، از این ماده برای فرو نشاندن دردها و ورم‌ها و بهبود زخم‌ها و داغ‌ها و قطع خونریزی استفاده می‌شده است. (حسینی تنکابنی، بی‌تا: ۷۰۰)

۲-۳. صورخیال

شاعران به یاری تخیل شاعرانه، به تصویرسازی می‌پردازند. وجه تمایز شعر از کلام عادی، استفاده شاعر از صورخیال است؛ شعری را که خیال نداشته باشد، بهتر است نظم بخوانیم و نه شعر. در واقع عنصر اصلی شعر، خیال است. (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۵: ۳) این عنصر، معیار ارزش و اعتبار هنری شعر است. هر چه صورخیال در شعر بیش تر باشد، باعث غنای آن شعر می‌شود. مبحثی که در خیال‌انگیزی کردن شعر بسیار نقش دارد، علم بیان است؛ این علم که در یک نگاه کلی، متشکل از چهار زیور تشبیه، استعاره، مجاز و کنایه است، در تصویرآفرینی و مضمون‌سازی حائز اهمیت فراوان است. شاعران به یاری علم بیان، تصاویر خیال‌انگیزی می‌آفرینند و معانی نو و مضامین بدیع و لطیف وارد شعر می‌کنند. شاعری که در آفرینش صورخیال مهارت بیش تری داشته باشد، قطعاً شعرش از دیگر شاعران خیال‌انگیزتر خواهد شد.

۳. تحلیل بلاغی واژه کافور در آثار خاقانی

کافور از جمله واژه‌هایی است که خاقانی به یاری آن، تصاویر شاعرانه و صورخیال زیبایی آفریده است. این شاعر در آثار خود، ۴۰ بار از واژه کافور بهره برده است. از این تعداد، تنها در ۶ مورد، واژه کافور در معنای عادی و رایج ماده آمده و مشتمل بر تصویر شاعرانه و خیال‌انگیزی خاصی نیست. چند نمونه از این ابیات از قرار ذیل هستند.

با بیخ دماغ طیبش از دور پیوندد کند درخت کافور

(خاقانی، ۱۳۸۶: ۱۴۲)

این بیت از مثنوی «تحفة العراقرین» است. خاقانی در این بخش از تحفة العراقرین، به مدح بادیه سرزمین

عربستان می‌پردازد. وی در دلپذیری روایح و لطافت بادهای آن سرزمین اغراق کرده و می‌گوید: بادهای بادیۀ عربستان، بسیار دلپذیر و خوشبو هستند؛ درخت کافور که ماده کافور از آن به دست می‌آید و این ماده نماد خوشبویی است، نسبت و پیوند دوری با بادهای بادیۀ عربستان دارد و دلیل خوشبویی کافور همین نسبت است.

آری به زمین مگه مشهور از هندستان درخت کافور

(همان: ۲۰۲)

خاقانی در این بخش از «تحفة العراقین»، به مدح مگه می‌پردازد؛ او پس از برشمردن برخی از ویژگی‌ها و ظرایف این شهر مقدّس، در پایان سخنان خود، به‌عنوان حُسن ختام، می‌گوید: همان‌طور که در سرزمین هند درخت کافور مشهور است، در کره زمین، مگه معروف و مشهور است.

طوطی گفتا: سَمَن به بود از سبزه، کو بوی ز عنبر گرفت، رنگ ز کافور ناب

(خاقانی، ۱۳۹۹: ۴۳)

این بیت از قصیده «منطق الطیر» است. مطلع اول آن وصف صبح و مدح کعبه و مطلع دوم آن وصف بهار است. در این بیت که از مطلع دوم این قصیده است، شاعر از زبان پرندگان، به وصف جلوه‌های بهار می‌پردازد. هر یک از پرندگان، جلوه‌ای از مظاهر بهاری طبیعت را بر دیگر جلوه‌ها ترجیح داده و به وصف آن می‌پردازند. در این بیت، طوطی می‌گوید: سمن از سبزه بهتر است؛ زیرا سمن بوی خود را از عنبر گرفته و بسیار خوشبوست و هم‌چنین رنگ خود را از کافور گرفته و سفید و روشن است.

کافور خواه و بید تر، در خیش خانه باده خور با ساقی فرخنده‌فر، زو خانه فرخار آمده

(همان: ۳۹۱)

این بیت از مطلع سوم قصیده‌ای است که شاعر در مدح شروانشاه سروده است. وی در این قصیده، مخاطب را به خوش‌باشی و برخورداری از نعمت‌ها تشویق می‌کند. می‌گوید: اکنون که هنگام شادی و خوش‌باشی است، به همراه ساقی که پیکر زیبای او هر خانه‌ای را به بت‌خانه تبدیل می‌کند، به خیش‌خانه برو و با کافور و بید تر که خوشبو هستند، درد سر خود را علاج کن و سپس باده بنوش. خاقانی در ۳۴ مورد (۸۵ درصد) از مجموع ۴۰ مورد استفاده از واژه کافور در آثار خود، به شاخه‌های علم بیان نظر داشته و به کمک صورخیال، این واژه را به زیورهای ادبی آراسته و به تصویرآفرینی پرداخته است. خاقانی شاعری استعاره‌ساز است. او با واژه کافور، استعارات زیبایی آورده است. این شاعر پرآوازه، ۱۷ بار واژه کافور را در معنای استعاره به کار برده است. او در آثار خود، پنج بار کافور را استعاره مصرّحه از برف آورده است.

چهره درخشان محبوب، مو و محاسن سفید، روز، سفیدی و مرکب زرد نیز از جمله معانی استعاری کافور در آثار این شاعر بزرگ هستند. خاقانی به یاری واژه کافور، ۱۴ بار تشبیه خلق کرده است. تشبیه روز به کافور، تشبیه صبح به کافور، تشبیه عزلت به کافور، تشبیه کافور به بیضه، تشبیه آسمان به شیشه کافور، تشبیه نامه به کافور، تشبیه شاعر به درخت کافور، تشبیه شعر به کافور، تشبیه قرص خورشید به قرص کافور و تشبیه فلک به کافوردان از آن جمله هستند. خاقانی در آثار خود، سه بار به معنای کنایی واژه کافور نظر داشته است. دو بار عبارت کافوری شدن دیده، که کنایه‌ای است از کور شدن چشم، آمده است. زیرا «پیشینیان بر آن بوده‌اند که در کوری، سیاهی مردمک از میان می‌رود و چشم سپید می‌شود.» (کزازی، ۱۳۸۹: ۸۳۴) خنک و مطبوع شدن نیز معنای کنایی دیگری است که خاقانی در استفاده از واژه کافور به آن توجه داشته است. نخست واژه کافور را از منظر تصاویر شاعرانه و صورخیال بررسی کرده و پس از دسته‌بندی تصاویر کافور به دو دسته عناصر طبیعی و متعلقات انسانی، به بررسی موارد هر کدام می‌پردازیم.

۳-۱. عناصر طبیعی

کافور ماده‌ای سفید و خوشبو و دارای خواص دارویی فراوان است. همین ویژگی‌ها و خصایص پرشمار کافور باعث شده است تا شاعران بین این ماده و عناصر طبیعی مختلف، پیوند هنری برقرار کرده و به تصویرسازی و ابداع مضامین بدیع و شاعرانه پردازند. یکی از این جلوه‌های طبیعی که شاعران کافور را به آن پیوند داده‌اند، برف است. کافور مانند برف، هم سرد است و هم سفید. سخنوران با در نظر داشتن این دو ویژگی مشترک، به خلق تصاویر هنری پرداخته و کافور و برف را استعاره از یکدیگر به کار برده‌اند. ملک‌الشعراى بهار در قصیده دماوندیه، برف‌های موجود بر قله دماوند را کافور گفته است.

تا درد و ورم فرو نشیند کافور بر آن ضماد کردند

(بهار، ۱۳۸۷: ۲۸۷)

حکیم نظامی نیز به رابطه هنری و شاعرانه کافور و برف توجه داشته و برف را به کافور تشبیه کرده است که باعث عقیم شدن باغ و گلزار و از دست دادن نیروی زایایی و سرسبزی آن می‌شود.

چو بر سبزه فشاند برف کافور به باد سرد باشد باغ معذور

(نظامی، ۱۴۰۰: ۳۹۵)

خاقانی نیز از این تصویر هنری غافل نبوده و در آثار خود، پنج بار بین کافور و برف پیوند هنری برقرار کرده و تصویر شاعرانه آفریده است.

گر به دی مه بد زمین مرده پس از بهرِ حنوط توده کافور و تنگ زعفران افشانه‌اند

(خاقانی، ۱۳۹۹: ۱۰۷)

این بیت از قصاید بلند خاقانی است. در بیت فوق، کافور استعاره مصرّحه از برف است؛ شاعر برف را در سفیدی به کافور تشبیه کرده است. زعفران استعاره مصرّحه از برگ‌های زرد و نارنجی درختان در فصل خزان است. دی‌ماه مجاز از فصل زمستان و سرماست. حسن تعلیل زیبایی در بیت نهفته است: زمین در فصل زمستان، گویی مرده است. به همین دلیل، از توده‌های برف و برگ‌های زرد درختان، انگار بر زمین، کافور و زعفران می‌ریزند و برای آن مرده افسرده، حنوط می‌سازند. (کزازی، ۱۳۸۹: ۲۰۰) خاقانی سخنور و سحرآفرین در ادامه می‌فرماید.

ور مزاج گوهران را از تناسل بازداشت طبع کافوری که وقت مهرگان افشانه‌اند

(خاقانی، ۱۳۹۹: ۱۰۷)

در علم پزشکی و گیاه‌شناسی کهن، کافور دارای سرشت سرد است و مادینه شمرده می‌شود. به همین سبب بر این باور بوده‌اند که خوردن بسیار کافور، برای قوه مردانگی مضر است. (بیرونی، ۱۳۵۸: ۲/۹۶۵) در این بیت نیز کافور استعاره مصرّحه از برف است. شاعر برفی را که در فصل سرما فرو می‌ریزد، چون کافوری می‌داند که قوه زاد و ولد را از چهار عنصر گرفته و آن‌ها را چون مادری عقیم گردانیده است. افسردگی و عدم باروری زمین در فصل زمستان، گواه این مدعاست. در ادامه این قصیده، شاعر توانای شروان، سخن خویش را چنین هنرمندانه آورده است.

خورد خواهد شاهد و شاه فلک محروروار آن همه کافور کز هندوستان افشانه‌اند

(خاقانی، ۱۳۹۹: ۱۰۸)

شاهد و شاه هر دو استعاره مصرّحه از خورشیدند و هندوستان استعاره مصرّحه از ابرهای سیاهی است که برف از آن‌ها می‌بارد. (سلطان محمدی و سادات ابراهیمی، ۱۳۹۸: ۱۰) خورشید به انسان محروور و گرماده‌ای تشبیه شده است که برای درمان حرارت جسم خود، کافور را که طبعی سرد دارد، می‌خورد. شاعر می‌گوید: پیش از این فصل گرما بود؛ زمستان و برف زمستانی باعث ناتوانی و افسردگی جهان شده بود؛ اکنون جهان توان از دست رفته را بازیافته است و چنان گرم شده است که خورشید برای درمان گرمادگی خویش، نیاز به کافور پیدا کرده است و برفی را که از ابرهای سیاه در آغاز پاییز باریده و روی زمین نشسته است، به‌عنوان کافور می‌خورد. در این بیت نیز حسن تعلیل بر زیبایی سخن شاعر افزوده است.

کافور و پیل آنک بهم، پیل دمان کافوردم کافورِ هندی در شکم، بر دفع گرما ریخته

(خاقانی، ۱۳۹۹: ۳۸۰)

در بیت فوق که برگرفته از قصیده معروف خاقانی است، کافور استعاره مصرّحه از برف و پیل استعاره مصرّحه از ابر است. کافوردم کنایه است از دم برفی و سرد، برف‌ریز و برف‌بار. این بیت نیز هم‌چون بیت پیشین، بر این نکته طب پزشکی مبتنی است که کافور دارویی گیاهی دارای سرشت سرد است و برای درمان گرمادگی مفید است. خاقانی پنداشته است که هوا روی به گرمی نهاده است؛ بنابراین ابر که مانند فیلی گرماده شده است و آتش از کام خود بیرون می‌ریزد، برای دوری از گرمادگی، برف را که چون کافور هندی است، در شکم ریخته و دم سرد شده است. (کزّازی، ۱۳۸۹: ۵۲۶) نکته مهم آن است که در بیت یاد شده نیز حسن تعلیل، ویژگی انکارناپذیر سخن خاقانی، نمود پیدا می‌کند. خاقانی عاشق صبح است؛ بسیاری از قصاید وی با وصف دمیدن آفتاب آغاز می‌شود؛ حتی اگر توصیفی از طلوع خورشید ندارد، باز هم بیان خود را از صبح شروع می‌کند. گویی حادثه باید در صبح روی داده باشد. (دشتی، ۱۳۵۷: ۲۱۲) همین توجه به صبح و دمیدن آفتاب در شعر خاقانی، باعث شده است ضیاءالدین سجّادی به وی لقب «شاعر صبح» دهد. (سجّادی، ۱۳۷۴: ۲۰)

از گلاب ژاله و کافور صبحش در سموم خیش خانه کسری و سرداب خاقان دیده‌اند

(خاقانی، ۱۳۹۹: ۹۱)

این قصیده به «نَهْزَةُ الْأَرْوَاحِ» و «نَهْزَةُ الْأَشْبَاحِ» معروف است و خاقانی آن را در بارگاه کعبه سروده است. «خیش خانه خیمه‌ای است که برای دفع هوای گرم، از کتان یا ننی می‌سازند و از بیرون بر آن آب می‌پاشند و به سبب وزش باد، درون آن خنک می‌شود.» (سجّادی، ۱۳۹۳: ۴۵۸) سرداب خانه‌ای است که در زیر زمین می‌سازند تا در هنگام گرما به آن جا پناه برند و هم‌چنین آب را در آن جا نگهداری می‌کنند تا خنک بماند. (غیاث‌اللغات) گلاب ژاله و کافور صبح تشبیه بلیغ اضافی هستند؛ شاعر قطرات ژاله را به گلاب و صبح را در روشنی و سفیدی به کافور مانده کرده است. وی در وصف و حمد کعبه می‌گوید: با وجود این که عربستان محل وزش بادهای گرم است؛ لیکن عاشقان دیدار کعبه، قطرات ژاله آن بیابان را چون گلاب و صبح روشن آن سرزمین را چون کافور می‌پندارند و با ترکیب این دو، داروی درد خود را مهیا می‌نمایند؛ بنابراین گرمای طاقت‌فرسای آن سرزمین را فراموش کرده و ژاله‌های گلاب‌گونه و صبح کافورسیرت، خیش خانه انوشیروان و سردابه خاقان را در خیال‌شان متجلی می‌سازد.

ژاله و صبح بهم یافته کافور و گلاب زین و آن داروی هر درد سر آمیخته‌اند

(خاقانی، ۱۳۹۹: ۱۱۷)

شاعر در این بیت از قصیده‌اش نیز به وصفِ صحنهٔ دلپذیر صبح پرداخته است. وی شب‌نم صبحگاهی را به گلاب مانند ساخته و روشنایی صبح را به کافور تشبیه کرده است. شاعر به این نکتهٔ علم پزشکی کهن نظر دارد که در قدیم برای علاج درد سر، از گلاب و موادی مثل صندل و کافور استفاده می‌کرده‌اند.» (عقیلی خراسانی، ۱۳۸۰: ۷۲۴) به همین سبب شاعر هوای لطیف و دلپذیر صبح را که مانند کافور روشن و البته خوشبوست، مایهٔ تسکین درد سر می‌داند. خاقانی با شعر خیال‌انگیزش با توجه به صفتِ روشنی و سفیدی کافور، گاهی بین کافور و روز پیوند شاعرانه برقرار کرده و تصویر خیال‌انگیز آفریده است.

ز قطرانِ شب و کافورِ روزم حاصل این آمد که از نم دیده کافوری است و از غم جامه قطرانی
اگر کافور با قطران ره زادن فرو بندد، مرا کافور و قطران زاد داغ و درد پنهانی
(خاقانی، ۱۳۹۹: ۴۱۵)

ابیات فوق برگرفته از قصیده‌ای است که خاقانی در مرثیهٔ امام ناصرالدین ابراهیم سروده است. قطران فراوردهٔ سیاه‌رنگ حاصل از تقطیر زغال‌سنگ، چوب و نفت خام یا سایر مواد آلی است؛ قطرانی مجازاً سیاه‌رنگ است.» (فرهنگ سخن) در این ابیات، خاقانی از اندوه و درد فراوان خود می‌نالند. در بیت اول، قطران شب و کافور روز تشبیه بلیغ اضافی هستند؛ شاعر، شب را در سیاهی به قطران و روز را در روشنی و سفیدی به کافور مانند کرده است و می‌گوید: از شب و روز که مانند قطران و کافور، سیاه و سفید هستند، حاصلی جز این نصیب من نشده است که از شدتِ گریه، چشم‌هایم سفید (کور) شده و به‌خاطر غم و ماتم، سیاه‌پوش گشته‌ام. بیت دوم بر این باور علم پزشکی بنیاد نهاده شده است که کافور سرشتی سرد دارد و خوردن بسیار آن نیروی مردانگی را از بین می‌برد و قطران نیز به آبستنی و پرورش کودک در بچه‌دان زیان می‌رساند.» (کزازی، ۱۳۸۹: ۶۴۰) در کتاب فرخ‌نامه آمده است: «اگر زنی قطران بردارد، تا زنده باشد آبستن نشود.» (جمالی یزدی، ۱۳۴۶: ۱۴۲) هم‌چنین آمده است که قطران گرم است و اگر بر دندان قرار دهند، درد دندان را التیام می‌بخشد و هم‌چنین کودک مرده را از شکم بیرون می‌آورد.» (همان: ۲۲۱) شاعر با اشاره به این نکته و باور پزشکی، می‌گوید: اگرچه می‌گویند که کافور و قطران نیروی زیبایی را از بین می‌برند و باعث عقیم شدن می‌شوند؛ لیکن روز و شب که مانند کافور روشن و مانند قطران تیره هستند، دربارهٔ من کارایی و ویژگی خود را از دست داده‌اند و به جای آن که راه زادن را فرو بندند، باعث زادن و پروردن کودکان درد و داغ شده‌اند.

سازد پیِ ناقه‌هانِ محروم از قرصهٔ شمس، قرصِ کافور
(خاقانی، ۱۳۸۶: ۲۲۳)

بیت فوق، برگرفته شده از مثنوی «تحفة العراقرین» خاقانی است. قرص کافور ماده‌ای است که از ترکیب موادی چون تخم خرقة، مغز تخم کدوی شیرین، مغز تخم خیار، خیار بادرنگ، مغز دانه آبی شیرین، برگ گل سرخ، صمغ عربی، صندل سفید، نشاسته، کنیرا، السوس، طباشیر و کافور به دست می‌آید. (جرجانی، ۱۳۸۴: ۵/ ۱۸۱) از جمله موارد مصرفی قرص کافور، دفع و تسکین تب‌های محرقه است. (همان: ۱۹۸) قرص خورشید و گرمای آن، برای تب‌داران و گرمادگان مناسب نیست؛ اما خاقانی در بیت فوق که در مدح وحیدالدین فریدالاسلام عثمان بن عمر سروده است، معتقد است ممدوح با علم خود، خورشید را به قرص کافور (درمان‌کننده بیماری) و وسیله آسایش تبدیل می‌کند.

بهر مزدوران که محروران بُدند از ماندگی قرصه کافور کرد از قرصه شمس الضحی

(خاقانی، ۱۳۹۹: ۲۱)

خاقانی این قصیده را در مدح شروانشاه منوچهر و وصف شکارگاه او و سد باقلانی سروده است. (همان: ۱۹) شاعر در این بیت نیز قرص خورشید را به قرص کافور مانند کرده است. وی در توصیف اتمام کار احداث سد باقلانی و بخشش اجرت و مزد توسط شروانشاه به کارگران می‌گوید: مزدوران و کارگران که مانند افراد گرماده در مانده و بی‌تاب بودند، شروانشاه آن‌چنان پاداش و مزد مطلوبی به آن‌ها بخشید که گویی قرص خورشید را تبدیل کرد به قرص کافور که دفع‌کننده حرارت و تب و گرمای درون است و این‌گونه حرارت و تب وجود کارگران را برطرف نمود.

چرخ نارنج صفت، شیشه کافور شود که ز آنفاس مریدان دم سرما بینند

(همان: ۹۷)

خاقانی این قصیده را که به «حرز الحجاز» معروف است، در کعبه اقدس سروده و در بالین پیامبر اکرم (ص) خوانده است. (همان: ۹۵). در این بیت، چرخ (آسمان)، به شیشه کافور مانند شده است. هم‌چنین شاعر آسمان را که گاهی زرد و نارنجی است، به نارنج تشبیه کرده است. از آه سردی که مشتاقان کعبه از روی دریغ و افسوس نرسیدن به آن برمی‌آورند، آسمان تفته و گداخته روز، مانند شیشه کافور سرد می‌شود. در طب کهن، سرشت کافور سرد شمرده می‌شده است. به همین سبب از آن برای درمان گرمادگی و فرونشاندن تب و تاب درون بهره می‌جسته‌اند. (کزازی، ۱۳۸۹: ۲۴۵-۲۴۴)

کافوردان شود ز دم سرد من فلک از بس که دم ز غالیه‌دان تو می‌خورم

(خاقانی، ۱۳۹۹: ۶۲۷)

در بیت بالا که از غزل‌های خاقانی سخنور است، فلک در سردی به کافوردان تشبیه شده است. دم سرد

کنایه از آه و حسرت است. غالیه‌دان استعاره مصرّحه از دهان معشوق است که در خُردی و گردی به غالیه‌دان مانند شده است. دم خوردن کنایه از فریفته شدن است. خاقانی می‌گوید: از بس که من فریب دهان خُرد و گرد هم‌چو غالیه‌دان تو را خوردم، فلک از آه و حسرت من، مانند کافوردان، سرد و بی‌روح شده است.

دستِ صبح از عنبر و کافور و مُشک صد مثلثُ رایگان آمیخته

(همان: ۴۹۱)

مثلث ماده خوشبویی بوده است که از ترکیب سه ماده خوشبو به دست می‌آمده است. ماده‌ای است که قرص‌های آن را سه گوشه می‌سازند و بعضی می‌گویند که آن خوشبو را از آن جهت مثلث می‌گویند که از ترکیب مُشک و کافور و صندل ساخته می‌شود. «غیاث‌اللغات) مثلث را «از مُشک و زعفران و عود خام سازند.» (دنسری، ۱۳۵۰: ۱۴۹) این ترکیب‌بند به نوروژی معروف است و شاعر آن را در مدح جلال‌الدین ابوالمظفر شروانشاه سروده است. خاقانی در این بیت، به توصیف روایح دلپذیر صبح پرداخته است. شاعر بوی خوشی را که در هنگام صبح از شکفتن انواع گل‌ها به مشام می‌رسد، به ماده خوشبوی مرکب از عنبر، کافور و مُشک مانند کرده است.

با ارزن است بیضه کافور هم‌قرین با فرجِ استر است زرِ پاک هم‌قران

(خاقانی، ۱۳۹۹: ۳۱۳)

بیت فوق در قصیده‌ای با موضوع عزلت، موعظه و قناعت آمده است. خاقانی در این بیت، گلوله کافور را به بیضه تخم مرغ مانند کرده است. شمامه کافور را معمولاً در شکل و هیأت بیضه تخم مرغ خشک می‌کردند. در گذشته گوشت گاو را رشته رشته می‌کرده و با زعفران می‌آغشته و می‌خشکانده‌اند تا در زمستان از آن استفاده کنند. «کزازی، ۱۳۸۹: ۴۶۶) هم‌چنین در قدیم «شرم استر را با حلقه و قفل زرین می‌بسته‌اند و مهر می‌کرده‌اند.» (همان: ۸۳) خاقانی در این ابیات، از تصاویر شاعرانه یاری جسته است تا بگوید که هر جا همدل و همرازی باشد، خسی ناکس و بی‌ارزش نیز همراه اوست.

کافور کنی سـموم در وی طـوبی سـازی زقـوم در وی

(خاقانی، ۱۳۸۶: ۲۰۱)

کافور دارای طبیعت سرد و خشک است و دافع تشنگی و التهاب جگر است. «(عقیلی خراسانی، ۱۳۸۰: ۷۲۴) شاعر در مثنوی «تحفة‌العراقین» در مدح ممدوح می‌گوید: با آمدن تو، هوای گرم و جانفرسای بادیه عرب، به هوای سرد و دلپذیر چون کافور تبدیل می‌شود؛ حضور تو، تمام مشکلات و سختی‌های ما را به خوشی و آسایش تبدیل خواهد کرد. مصراع دوم نیز معنایی هم‌چون مصراع نخست دربردارد. کافور به رنگ سفید و

روشن است؛ گاهی شاعران با توجه به این ویژگی کافور، تصویرسازی کرده و کلام را به زیورهای خیال‌انگیز علم بیان می‌آریند. خاقانی در نعت و ستایش رسول اکرم (ص) می‌سراید.

ز آن هفده موی یاسمین ناک کافوری گشت عودی خاک

(خاقانی، ۱۳۸۶: ۱۶۷)

بیت فوق نیز از مثنوی «تحفة العراقرین» است. هفده موی یاسمین ناک یعنی هفده مویی که مانند یاسمین سفید است؛ گفته‌اند که پیامبر (ص) در زمان رحلت، هفده مویش سفید شده بود. (ابن سعد، ۱۴۱۸: ۱/۳۳۲) در این بیت، تشبیه مضمهر موهای سفید پیامبر (ص) به کافور دیده می‌شود. کافوری شدن به معنای سفید شدن و عودی خاک به معنای خاک سیاه است. خاقانی در ستایش پیامبر (ص) می‌گوید: پس از رحلت رسول خدا و تدفین جسم مبارک ایشان، خاک سیاه، به سبب صفا و روشنی هفده موی سفید او، روشن و سفید گشت. در ادب فارسی، گاهی سخنوران با توجه به صفت سفیدی کافور، کاغذ سفید نامه را به کافور مانند کرده‌اند. خاقانی در منشآت خود، در نامه‌ای که به ابراهیم باکویی می‌نویسد، دو بار کاغذ نامه را به کافور تشبیه می‌کند: «به شکر آن که خادم را توفیق این خدمت میسر شد که نطفه قطران‌رنگ خامه، در رحم کافور فام نامه ودیعت تواند دادن... اما خادم... از قطران قلم و کافور قرطاس رحم مودت زای را اتصال و بلبل می‌دهد.» (خاقانی، ۱۳۶۲: ۲۷۴)

خاقانی مرگب خامه را به نطفه‌ای مانند کرده است که در رحم نامه که هم‌چون کافور سفید است، به ودیعت نهاده می‌شود. کافور قرطاس نیز تشبیه بلیغ اضافی است؛ خاقانی قرطاس (کاغذ) را در سفیدی به کافور تشبیه کرده است. خاقانی در نامه‌ای که خطاب به وحیدالدین عثمان بن عمر شروانی نوشته است، صحنه و تصویر کتابت نامه را به تصویر بارش برف در هنگام شب، تشبیه کرده است؛ او می‌نویسد: «فلک به صورت غربال بود، و اجرام ستارگان به شکل چشمه‌های غربال. غراره‌های کافور در انبارخانه شب می‌ریخت. من همین می‌کردم. نطفه مشک‌رنگ خامه در رحم کافور فام نامه ودیعت می‌دادم. اما فلک کافور در مشک می‌ریخت، من مشک در کافور می‌ریختم.» (همان: ۲۹۴) در این بند، غراره‌های کافور استعاره مصرحه از برف است که از سقف آسمان که چون غربال است، به پایین می‌ریزند. مفهوم سخن خاقانی این است: همان‌طور که آسمان از فضای تاریک خود، گلوله‌های سفید برف را می‌ریخت، من هم همین کار را می‌کردم؛ اما با این تفاوت که آسمان برف سفید را در جو تاریک می‌ریخت و من مرکب سیاه چون مشک را در کاغذ سفید هم‌چون کافور می‌ریختم.

مار زین کافکند تریاک کافور از دهان هر کرا دردی است چون فرمان طیبش یافتم

(خاقانی، ۱۳۹۹: ۹۰۷)

شاعر این قطعه را در مدح اقصی القضاة علی گفته است. در بیت فوق، مار زرین استعاره مصرّحه از قلم است. کافور که دارویی درمانبخش است و تریاق (پادزهر) پنداشته شده، استعاره مصرّحه از مرکب زرد است. می گوید: هنگامی که از قلم ممدوح که چون مار زرین است، مرکب هم‌چو پادزهر فرو می‌ریزد، آن نوشته درمان دردهای دردمندان خواهد بود. به عبارت دیگر، ممدوح با نوشتن فرمان داد و دهش، دردها را درمان می‌بخشد.

۲-۳. متعلقات انسانی

علاوه بر عناصر طبیعی، شاعران بین کافور و متعلقات انسانی مانند چهره، موی سفید و... ارتباط هنری برقرار کرده و تصویر آفرینی کرده‌اند. یکی از این جلوه‌های انسانی، چهره است؛ زیرا در نظر سخنوران، چهره معشوق یا ممدوح مانند کافور، سفید و درخشان است.

دو زلفش مُشک و رخ کافور و شنگرف
چو زاغی اوفتاده کشته بر برف
(گرگانی، ۱۳۴۹: ۱۰۶)

خاقانی نیز از این تصویر شاعرانه بهره برده و در دیوان خود، کافور را استعاره مصرّحه از چهره درخشان آورده چنان که در غزل‌هایش خطاب به معشوق گفته است.

دیده‌ام کافور کز هندوستان خیزد همی
تو ز کافور ای عجب هندوستان انگیختی
(خاقانی، ۱۳۹۹: ۶۶۸)

خاقانی در این بیت، واژه کافور را به اقتضای هندوستان که منشأ این محصول است، ذکر کرده و با رعایت این تناسب، بر ارزش هنری و زیبایی بیت افزوده است. «(دهرامی، ۱۳۹۶: ۸) در مصراع دوم، کافور استعاره مصرّحه از چهره سفید و درخشان یار و هندوستان که مردم آن سرزمین غالباً سیاه‌رنگ و سبزه‌پوست هستند، استعاره مصرّحه از زلف اوست. خاقانی در این بیت، به وصف چهره درخشان یار و زلف‌های سیاه و آویخته اطراف رخ وی پرداخته و می گوید: من عموماً دیده و شنیده‌ام که هندوستان سرزمین کافورخیزی است و این ماده در آن سرزمین به وفور یافت می‌شود؛ اما بسیار شگفت‌انگیز است که تو از کافور درخشان چهره خود، زلف‌های سیاه چون هندوستان آویخته‌ای.

لفظش چو گلاب برزده سر
کافور به هند عارضش در
تا دردِ سرم چو بیند از دور
بنشانند از آن گلاب و کافور
(خاقانی، ۱۳۸۶: ۹۵)

خاقانی در ابیات ذکر شده از مثنوی «تحفة العراقین»، به وصف حالات خضر می‌پردازد؛ در بیت نخست،

کافور استعاره مصرّحه از ریش و محاسن سفید ایام پیری و هند استعاره مصرّحه از ریش و محاسن سیاه ایام جوانی است. شاعر توانای شروان، هنرمندانه میان کافور و هند ایهام تناسب برقرار نموده است. خاقانی در بیت دوم، به این باور طبّ کهن توجه داشته است که برای علاج درد سر، ترکیب گلاب و کافور مفید است. (عقیلی خراسانی، ۱۳۸۰: ۷۲۴) خاقانی که در آفرینش استعاره سرآمد است، می گوید: سخن خضر، مانند گلاب و چهره اش هم چون کافور است؛ ترکیب این دو با دیدار خضر به دست می آید و درمان کننده بیماری‌ها و مایه سکون دردهاست.

بافت زربفتِ خزانم عَلمِ کافوری من همان سُنْدُسِ نیسان به خراسان یابم
(خاقانی، ۱۳۹۹: ۲۹۶)

خاقانی این قصیده را در هنگام پیری سروده است. وی در این ابیات، بر عمر از دست رفته در شروان افسوس خورده و آرزوی رفتن به خراسان را در دل دارد. خزان استعاره مصرّحه از ایام پیری است. عَلمِ کافوری استعاره مصرّحه از موها و محاسن بلند و سفید هنگام پیری شاعر است. سُنْدُسِ استعاره مصرّحه از موهای سبزه و تیره رنگ هنگام جوانی است. نیسان دومین ماه از گاه شماری سریانی و معادل اردیبهشت است؛ در این جا نیسان مجاز از بهار و استعاره مصرّحه از ایام جوانی است. شاعر می گوید: موها و محاسن بلند و سفید، نشانه ای است برای کهنسالی و پیری من. اکنون با رفتن به خراسان، می توانم آن موهای سبزه و تیره رنگ هنگام جوانی را مجدد به دست آورده و به نوعی تجدید حیات کنم. با توجه به معانی استعاری واژه‌ها، میان واژه‌های زربفت و سندس ایهام تناسب زیبا و میان واژه‌های خزان و نیسان ایهام تضاد برقرار است و کاربرد خاص خاقانی مشاهده می شود.

به کافورِ عزلتِ خنک شد دل من سزد گرز مُشکِ عملِ شَم ندارم
(همان: ۲۸۴)

بیت فوق از قصیده خاقانی که در مدح امام ناصرالدین ابراهیم است، نقل شده است. کافورِ عزلت تشبیه بلیغ اضافی است. در طب سنتی و کهن، کافور سرد است و مایه خنکی و شادی دل است؛ به همین دلیل خاقانی گوشه نشینی و عزلت را به کافور مانند می کند. عزلت را با علاقه سبب و مسبب، می توان مجاز از پارسایی و در معنی پرهیز دانست. (کزازی، ۱۳۸۹: ۳۹۳) شاعر بر این باور است: اگر من عملی ندارم و فایده ای از شغل و کار دیوانی عاید من نمی شود، نقص و ایرادی برای من نیست؛ در عوض، من گوشه نشینی و عزلت اختیار کرده‌ام و این تنهایی و پارسایی، مانند کافور، سبب خنکی دل من و آسایش و سعادت من می گردد. خاقانی در منشآت، در نامه ای به ابراهیم باکویی، سرد کاری و سهل انگاری نامنصفان را به کافور مانند کرده

است: اخلاق پادشاه، نافه مُشک اذفر است؛ اما سردکاری و اهمال نامنصفان، مانند کافور نمی گذارد که آن رایحه مطبوع به مشام نیازمندان برسد.» (خاقانی، ۱۳۶۲: ۱۴) بوی کافور آن چنان تیز و نافذ است که بوی مُشک در مقابل آن تقلیل می یابد. خاقانی با در نظر داشتن این نکته، می گوید: هر چند اخلاق پادشاه مانند نافه مُشک است؛ اما اهمال و سردکاری نامنصفان و اطرافیان، مانند کافور، از رسیدن مزایا و عواید اخلاق حسنه پادشاه به ما مانع می شود؛ همان طور که کافور، مانع رسیدن بوی خوش مُشک به مشام انسان می گردد. خاقانی در دیوان خود، دو بار مفهوم کافوری شدن دیده را که کنایه ای است از کور شدن چشم، آورده است. «پیشینیان بر آن بوده اند که در کوری، سیاهی مردمک از میان می رود و چشم سپید می شود.» (کزازی، ۱۳۸۹: ۸۳۴)

دیده کافوری و جان قیری کند در سیه کاری، سپیدی خوی تو

(خاقانی، ۱۳۹۹: ۶۵۷)

بیت فوق از غزل های خاقانی است که شاعر در آن غزل، از معشوق، گله و شکایت دارد. بنابراین در بیت مورد نظر، کافوری به معنی به رنگ کافور (سفید) و قیری به معنی به رنگ قیر (سیاه) است. سیه کاری کنایه از تبه کاری و سپیدی کنایه از ستمکاری و آزاردهندگی است. شاعر در شکایت از ستم معشوق می گوید: بر اثر تبه کاری و ستمگری تو، چشمان من سفید و نابینا و جان من هم چو قیر سیاه شده است.

نیینی جز مرا نظمی محقق نیابی جز مرا نثری مبرهن

نیارد جز درخت هند کافور نریزد جز درخت مصر روغن

(همان: ۳۱۸-۳۱۹)

خاقانی در این ابیات از قصیده ای که در شکایت و عزلت سروده است، به مهارت سخنوری خود فخر و مباهات می کند. وی در قالب اسلوب معادله زیبا و هنرمندانه ای، خود را درخت هند خوانده و شعر خود را به کافور که محصول آن درخت است، مانند کرده است. هم چنین وی خود را درخت مصر (بلسان) انگاشته و نثر خود را به روغن که از آن درخت به دست می آید، تشبیه کرده است. بلسان نام درختی در مصر است. می گویند بعد از طلوع شعری (نام دو ستاره نورانی)، چاقوی تیزی که از آهن ساخته باشند، بر برگ آن درخت فرو می کنند؛ روغن از آن برگ جاری می شود؛ روغن ها را با پنبه جمع می کنند؛ و هم چنین می گویند شیشه هایی در زیر هر برگی که بر آن تیزی زده اند، آویزان می کنند و این گونه روغن به دست آمده را جمع آوری می کنند.» (برهان قاطع) شاعر می گوید: هنر سخنوری اعم از سرودن شعر و نوشتن نثر، مخصوص من است؛ همان طور که کافور تنها از درخت هند به دست می آید و روغن نیز فقط از درخت

مصر (بلسان) تولید می‌شود.

ناسپاسی به فعلِ کافور است کان‌همه بوی مُشک بر باید

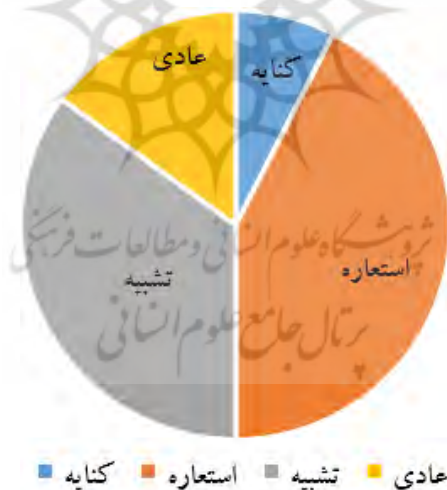
(خاقانی، ۱۳۹۹: ۸۶۳)

بیت بالا از قطعات خاقانی است. در آن قطعه، شاعر به فضل و دانش برتر و سخنوری بی‌همانند خویش، فخر و مباهات دارد و مقام خود را مایهٔ دردسر و درد و رنج خود می‌داند. در نظر خاقانی، شاعر حسود و کم‌مایه در علم و شاعری، از نظر کردار، مانند کافور است؛ آن‌گونه که کافور بوی مُشک را می‌رباید؛ شاعر حسود و کم‌دانش نیز فضل و دانش خاقانی را می‌پوشاند و انکار می‌کند.

پس از بررسی آثار خاقانی شروانی و استخراج ابیات و عباراتی که واژهٔ کافور در آن‌ها به کار رفته است و تبیین صورخیال موجود در آن واژه‌ها، جدول زیر به دست می‌آید.

جدول ۱: کاربرد کافور در آثار خاقانی شروانی (منبع: یافته‌های پژوهش)

کاربرد	عادی	تشبیه	استعاره	کنایه	بسامد کل
بسامد	۶	۱۴	۱۷	۳	۴۰
درصد	۱۵	۳۵	۴۲/۵	۷/۵	۱۰۰

نمودار ۱: نمودار فراوانی کاربردهای بلاغی کافور در آثار خاقانی شروانی (یافته‌های تحقیق)

۴. نتیجه‌گیری

خاقانی از جمله شاعران صاحب سبک در ادب فارسی است. وی در ابداع معانی و مضامین نو، دستی توانا دارد. زبان و شیوهٔ این شاعر، پیچیده و دارای گره‌هایی است که ذهن مخاطب را به کندوکاو وامی‌دارد. خاقانی به یاری شاخه‌های علم بیان، تصویر آفرینی کرده و کلام خود را خیال‌انگیز می‌سازد. وی از واژگان،

در معنای مجازی استفاده کرده و کلام خود را پیچیده و دشوار می‌گرداند. یکی از این واژه‌ها کافور است. خاقانی به یاری علم بیان، تصاویر هنری زیبا، رنگارنگ و تودرتویی با واژه کافور می‌آفریند. پس از بررسی آثار خاقانی، مشخص شد که این شاعر بی‌بدیل، ۴۰ بار از واژه کافور استفاده کرده است. ۶ مورد از آن‌ها، که شامل ۱۵ درصد می‌شود، در معنای عادی و بدون تصویر خاصی آمده است و شاعر در ۳۴ مورد (۸۵ درصد) با واژه کافور، کلام را مخیل نموده است. این آمار کلی، گواه توجه خاص شاعر به نوآوری تصاویر و ابداع مضامین نو است. خاقانی ۱۴ بار به یاری واژه کافور، تشبیه ساخته است که شامل ۳۵ درصد از کل موارد استفاده از این واژه می‌شود.

تشبیهاتی که خاقانی با کافور آورده است عبارتند از: تشبیه روز به کافور، تشبیه صبح به کافور، تشبیه عزلت به کافور، تشبیه کافور به بیضه، تشبیه آسمان به شیشه کافور، تشبیه نامه به کافور، تشبیه شاعر به درخت کافور، تشبیه شعر به کافور، تشبیه قرص خورشید به قرص کافور و تشبیه فلک به کافوردان. تعداد استعارات خاقانی در واژه کافور، بیشتر از صنعت‌های دیگر است. وی ۱۷ بار این واژه را در جایگاه استعاره آورده و کلام را خیال‌انگیز کرده است که شامل ۴۲/۵ درصد می‌شود. این شاعر، کافور را استعاره مصرح از مو و محاسن سفید، برف، روز، سفیدی و مرکب زرد آورده است. خاقانی در سه مورد، با واژه کافور، کنایه آورده است. کافوری شدن دیده عبارتی است که کنایه از کور شدن است و شاعر در دو مورد، از این کنایه بهره برده است. کافور کردن کنایه از سرد و مطبوع کردن نیز معنای کنایی دیگری است که یک بار در آثار خاقانی آمده است. از میان همه صورخیال، خاقانی بیش تر به استعاره توجه دارد؛ این شاعر با واژه کافور ۴۲/۵ درصد کلام را به زیور استعاره آراسته است که این موضوع گواه تبحر خاقانی در استعاره‌سازی و استعاره‌پردازی است.

منابع

ابراهیمی، حیدر؛ اخیانی، جمیله؛ اسلامی، محمد؛ بخشی، حسین (۱۴۰۳). «رفع برخی از دشواری‌های شعر خاقانی در چارچوب پدیده تداخل زبانی»، *مطالعات زبانی و بلاغی دانشگاه سمنان*، سال پانزدهم، شماره ۳۶، ۲۴۶-۲۲۳.

10.22075/jlrs.2023.32063.2361

ابن سعد، محمد بن سعد (۱۴۱۸). *الطبقات الکبری*، ج ۱، چ ۲، بیروت: دارالکتب العلمیه.

اسماعیلی، محمدحسین؛ خاکپور، محمد؛ رنجبر، ابراهیم (۱۴۰۱). «بررسی و تحلیل کارکردهای بلاغی «صفت هنری» در شعر خاقانی»، *مطالعات زبانی و بلاغی دانشگاه سمنان*، سال سیزدهم، شماره ۲۷: ۹۰-۶۱.

10.22075/jlrs.2021.21791.1816

انوری، حسن (۱۳۸۲). *فرهنگ بزرگ سخن*، چ ۲، تهران: سخن.

- برهان، محمد حسین ابن خلف تبریزی (۱۳۴۲). *برهان قاطع*، به اهتمام محمد معین، تهران: کتابفروشی ابن سینا.
- بهار، محمد تقی (ملک الشعرا) (۱۳۸۷). *دیوان اشعار*، تهران: نگاه.
- بهنام‌فر، محمد؛ طلائی، زینب (۱۳۹۳). «ترکیبات تصویری تلمیحی ملهم از آیات، احادیث و اساطیر در قصاید خاقانی»، *مطالعات زبانی و بلاغی دانشگاه سمنان*، سال پنجم، شماره ۹: ۱۰۸-۷۹.
- 10.22075/jlrs.2017.1827
- بیرونی، محمد بن احمد (ابوریحان) (۱۳۵۸). *صیغنه*، ترجمه ابوبکر ابن علی ابن عثمان کاسانی، به کوشش منوچهر ستوده و ایرج افشار، تهران: شرکت افست.
- جرجانی، حکیم سیداسماعیل (۱۳۸۴). *ذخیره خوارزمشاهی*، تصحیح محمدرضا محرری، ج ۵، تهران: فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران.
- جمالی یزدی، ابوبکر مطهر (۱۳۴۶). *فرخ‌نامه*، به کوشش ایرج افشار، تهران: فرهنگ ایران زمین.
- حسینی تنکابنی، سیدمحمد مؤمن (بی‌تا). *تحفه حکیم مؤمن*، با مقدمه میر سیداحمد روضاتی، تهران: کتابفروشی محمودی.
- خاقانی شروانی، افضل‌الدین بدیل بن علی (۱۳۶۲). *منشآت*، تصحیح و تحشیه محمد روشن، ج ۲، تهران: فرزانه.
- خاقانی شروانی، افضل‌الدین بدیل بن علی (۱۳۸۶). *ختم الغرایب (تحفه العراقرین)*، تصحیح و تعلیقات یوسف عالی عباس‌آباد، تهران: سخن.
- خاقانی شروانی، افضل‌الدین بدیل بن علی (۱۳۹۹). *دیوان خاقانی شروانی*، به کوشش سیدضیاء‌الدین سجّادی، ج ۱۲، تهران: زوار.
- دشتی، علی (۱۳۵۷). *خاقانی شاعری دیرآشنا*، ج ۳، تهران: امیرکبیر.
- دنیسری، شمس‌الدین محمد بن امین‌الدین ایوب (۱۳۵۰). *نوادیر التبادر لتحفه البهادر*، به کوشش ایرج افشار و محمد تقی دانش‌پژوه، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). *لغت‌نامه*، ج ۱۲، چ ۲ از دوره جدید، زیر نظر دکتر محمد معین و دکتر سید جعفر شهیدی، تهران: دانشگاه تهران.
- دهرامی، مهدی (۱۳۹۶). «کارکرد زیباشناختی ویژگی‌های فرهنگی سرزمین هند (در شعر فارسی تا قرن نهم)»، *مطالعات شبه قاره دانشگاه سیستان و بلوچستان*، سال نهم، شماره ۳۲: ۱۲۴-۱۰۹.
- 10.22111/jsr.2017.3744
- رامپوری، غیاث‌الدین محمد بن جلال‌الدین بن شرف‌الدین (۱۳۳۷). *غیاث‌اللغات*، دو جلد، به کوشش محمد دبیرسیاقی، تهران: کانون معرفت.
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۸۶). *با کاروان حله*، چ ۱۵، تهران: علمی.
- سجّادی، سید ضیاء‌الدین (۱۳۷۴). *شاعر صبح (پژوهشی در شعر خاقانی)*، چ ۳، تهران: سخن.

سجّادی، سید ضیاء‌الدین (۱۳۹۳). *فرهنگ لغات و تعبيرات با شرح اعلام و مشکلات ديوان خاقانی شروانی*، ۲ جلد، چ ۴، تهران: زوار.

سلطان محمدی، امیر؛ سادات ابراهیمی، سید منصور. (۱۳۹۸). «شرح چند بیت از خاقانی با رویکردی انتقادی به دیگر شروح». *متن‌شناسی ادب فارسی*، سال یازدهم (دوره جدید)، شماره چهارم (پیاپی ۴۴): ۱۳۲-۱۱۳.

10.22108/rpll.2018.111868.1341

شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۷۵). *صور خیال در شعر فارسی*، چ ۵، تهران: آگاه.

صفی پور، عبدالرحیم بن عبدالحکیم (بی‌تا). *منتهی الارب فی لغه العرب*، بی‌جا، تهران: سنایی.

عقیلی خراسانی، محمدحسین (۱۳۸۰). *مخزن الادویه*، تهران: باورداران.

کزآزی، میرجلال‌الدین (۱۳۶۸). *رخسار صبح*، تهران: مرکز.

کزآزی، میرجلال‌الدین (۱۳۸۹). *گزارش دشواری‌های دیوان خاقانی*، چ ۶، تهران: مرکز.

گرگانی، فخرالدین اسعد (۱۳۴۹) *ویس و رامین*، تصحیح ماگاتی تودوا و الکساندر گواخاریا، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.

میرحیدر، سیدحسین (۱۳۹۸). *معارف گیاهی*، چ ۵، چ ۱۰، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

نظامی گنجوی، جمال‌الدین ابو محمد الیاس بن یوسف (۱۴۰۰). *خسرو و شیرین*، تصحیح حسن وحید دستگردی، به کوشش سعید حمیدیان، چ ۲۱، تهران: قطره.

هروی، موفق‌الدین ابو منصور (۱۳۴۶) *الانبیه عن حقایق الادویه*، تصحیح احمد بهمینیار، به کوشش حسین محبوبی اردکانی، تهران: دانشگاه تهران.

References

- Aghili Khorasani, Mohammad Hossein (2010) *Al-Adavieh Makhzon*, Tehran: Bavardaran. (In Persian).
- Anwari, Hassan (2003) *Farhang Bozorg Sokhn*, second edition, Tehran: Sokhn. (In Persian).
- Bahar, Mohammad Taghi (Malek al-Shoara) (2007) *Divan of Poems*, Tehran: Negah. (In Persian).
- Behnamfar, Mohammad; Talai, Zainab (2013). "Inspiring visual combinations of verses, hadiths and legends in Khaghani poems", linguistic and rhetorical studies of Semnan University, fifth year, number 9: 79-108. (In Persian). 10.22075/jlrs.2017.1827
- Biruni, Muhammad bin Ahmad (Abu Rihan) (1979) *Sidneh*, translated by Abu Bakr bin Ali bin Othman Kasani, with the efforts of Manouchehr Sotoudeh and Iraj Afshar, Tehran: Offset Company. (In Persian).
- Burhan, Mohammad Hossein bin Khalaf Tabrizi (1963) *Barhan ghatе*, by Mohammad Moin, Tehran: Ibn Sina Book Shop. (In Persian).
- Dahrami, Mehdi (2016). "The aesthetic function of the cultural characteristics of the land

- of India (in Persian poetry until the 9th century)*", Sistan and Baluchestan University Subcontinent Studies Quarterly, 9th year, number 32: 109-124. (In Persian). 10.22111/jsr.2017.3744
- Dashti, Ali (1978) *Khaghani*, a long-familiar poet, third edition, Tehran: Amir Kabir. (In Persian).
- Dehkhoda, Ali Akbar (1998) *Loghatnameh*, twelfth volume, second edition of the new era, under the supervision of Dr. Mohammad Moin and Dr. Seyyed Jaafar Shahidi, Tehran: University of Tehran. (In Persian).
- Denisri, Sh (1971) *Nawader al-Tabador letohfat al-Bahador*, with the efforts of Iraj Afshar and Mohammad Taghi Daneshpajoh, Tehran: Farhang Iran Foundation. (In Persian).
- Ebrahimi, Haider; Akhiani, Jamila; Islami, Muhammad; Bakhshi, Hossein (2024). "*Fixing some of the difficulties of Khaghani's poetry in the framework of the phenomenon of linguistic interference*", linguistic and rhetorical studies of Semnan University, 15th year, number 36: 223-246. (In Persian). 10.22075/jlrs.2023.32063.2361
- Esmaili, Mohammad Hossein; Khakpour, Mohammad; Ranjber, Ibrahim (2022). "*Investigation and analysis of the rhetorical functions of "artistic quality" in Khaghani poetry*", Linguistic and Rhetorical Studies of Semnan University, 13th year, number 27: 61-90. (In Persian). 10.22075/jlrs.2021.21791.1816
- Gorgani, Fakhraddin Asad (1970) *Weis and Ramin*, edited by Magati Todova and Alexander Guakharia, Tehran: Farhang Iran Foundation. (In Persian).
- Heravi, Muwafq al-Din Abu Mansour (1967) *Al-Abniyyah on the facts of medicine*, edited by Ahmad Bahmanyar, with the efforts of Hossein Mehboubi Ardakani, Tehran: University of Tehran. (In Persian).
- Hosseini Tonekabani, Seyyed Mohammad Momen (no date) *tohfe-y-Hakim Momen*, with an introduction by Mir Seyed Ahmad Rouzati, Tehran: Mahmoudi Bookstore. (In Persian).
- Ibn Sa'd, Muhammad Ibn Sa'd (1997) *Tabaqat al-Kobra*, first volume, second edition, Beirut: Dar al-Kitab al-elmiya. (In Persian).
- Jamali Yazdi, Abu Bakr Motahar (1967) *Farrukhnameh*, Iraj Afshar's effort, Tehran: Farhang Iran Zemin. (In Persian).
- Jurjani, Hakim Seyed Esmail (2005) *zakhire-y-Khorazhamshahi*, edited by Mohammad Reza Mohrhari, Tehran: Academy of Medical Sciences of the Islamic Republic of Iran. (In Persian).
- Kazzazi, Mirjalaluddin (1989) *Rukhsar Sobh*, Tehran: Center. (In Persian).
- Kazzazi, Mirjalaluddin (2009) Report on the difficulties of the Khaghani court, 6th edition, Tehran: Marzan. (In Persian).
- Khaghani Sherwani, Afzaluddin Badil bin Ali (1983) *Moshaat*, corrections and revisions of Mohammad Roshan, second edition, Tehran: Farzan. (In Persian).
- Khaghani Sherwani, Afzaluddin Badil bin Ali (2007) *Khatm al-Gharaib* (The Gift of the Iraqis), corrected and annotated by Yusuf Ali Abbasabad, Tehran: Sokhn. (In Persian).
- Khaghani Sherwani, Afzaluddin Badil bin Ali (2019) *Diwan Khaghani Sherwani*, effort of Seyyed Diyauddin Sajjadi, 12th edition, Tehran: Zovar. (In Persian).
- Mirhaider, Seyyed Hossein (2018) *Herbal Education*, fifth volume, tenth edition, Tehran:

- Farhang Islamic Publishing House. (In Persian).
- Nizami Ganjavi, Jamal al-Din Abu Mohammad Ilyas bin Yusuf (2021) *Khosrow and Shirin*, edited by Hassan Vahid Dastgardi, edited by Saeed Hamidian, 21st edition, Tehran: Drop. (In Persian).
- Rampuri, Ghiyath al-Din Muhammad bin Jalal al-Din bin Sharaf al-Din (1958) *Ghiyath al-Laghat*, two volumes, by the effort of Mohammad Debirsiyaghi, Tehran: Marafat Center. (In Persian).
- Safipour, Abd al-Rahim bin Abd al-Hakim (no date) *Mentehi al-Arab fi Lagha al-Arab*, Bija, Sanai Publications. (In Persian).
- Sajjadi, Seyyed ziaoddin (1995) *Sobh poet* (a study in Khaghani poetry), third edition, Tehran: Sokhan. (In Persian).
- Sajjadi, Seyyed ziaoddin (2013) Dictionary of words and interpretations with a description of the declarations and problems of the Khagani court of Shervani, 2 volumes, 4th edition, Tehran: Zovar. (In Persian).
- Shafi'i Kadkani, Mohammad Reza (1996) *Imaginary images in Persian poetry*, fifth edition, Tehran: Aghaz. (In Persian).
- Sultan Mohammadi, Amir; Sadat Ebrahimi, Seyyed Mansour. (2018). Description of some verses of Khaghani with a critical approach to other interpretations. *Persian Literary Textology Quarterly*, 11th year (new period), 4th issue (44 series): 113-132. (In Persian). 10.22108/rpl.2018.111868.1341
- Zarinkoob, Abdul Hossein (2006) *Ba karwan -e- holleh*, 15th edition, Tehran: Scientific. (In Persian).